

66 Beeldende vorming bij mensen met een beperking

1 Inleiding

Voor de begeleiding bij de beeldende vorming van kinderen en volwassenen met een beperking gelden dezelfde dingen als voor kinderen en volwassenen zonder beperking. Het enige verschil is dat je rekening moet houden met hun beperking. We geven eerst een korte algemene typering van kinderen en volwassenen met een beperking. Daarna leggen we uit waar je bij de beeldende vorming rekening mee moet houden bij de verschillende soorten beperkingen.

Beeldende vorming bij mensen met een beperking:

- Algemene aandachtspunten
- Mensen die slecht horen
- Mensen die slecht zien
- Mensen met een motorische of lichamelijke beperking
- Mensen met een verstandelijke beperking
- Mensen met een stoornis in het autistisch spectrum
- Mensen met psychiatrische problemen of gedragsproblemen
- Meervoudig beperkte kinderen

1

Dit thema sluit aan bij thema 16 in het boek *Methodisch Begeleiden*.

2 Algemene aandachtspunten

Beeldende vorming bij kinderen en volwassenen met een beperking is gericht op het ontwikkelen van vaardigheden om dingen herkenbaar, begrijpelijk en hanteerbaar te laten worden. Zij oefenen en ontwikkelen vaardigheden om de beperking te compenseren, waardoor zij zelfstandiger worden en zich kunnen uiten. Mensen met een beperking hebben hier meer tijd voor nodig. Zij zullen de handelingen en technieken vaker en langer moeten oefenen om ze te leren beheersen. Het exploreren van de ruimte kan een probleem zijn. De omgeving kan voor hen bedreigend zijn waardoor hun exploratiedrang belemmerd wordt. Dat kan leiden tot stagnaties in de ontwikkeling, bijvoorbeeld later en onhandiger bewegen.

De beperkingen kunnen bijzondere eisen stellen aan de activiteiten, producten, het proces en de begeleiding. Die eisen zullen per kind of volwassene verschillen, maar er zijn algemene richtlijnen, tips en aandachtspunten die voor bijna alle mensen met een beperking gelden. We geven ze hieronder aan.

Algemene tips voor mensen met een beperking

- Zorg dat je goed op de hoogte bent van de algemene eisen aan de begeleiding van de creatieve ontwikkeling van mensen met een beperking.
- Zorg dat je goed op de hoogte bent van de specifieke eisen die gesteld worden aan de verschillende soorten beperkingen.
- Zorg dat je geïnformeerd bent over de specifieke beperkingen, risico's en mogelijkheden van elk individueel kind en elke volwassene. Praat daarover met de ouders, bespreek de mogelijkheden en onmogelijkheden in het behandelteam en/of kijk het behandelplan, opvoed- of zorgprogramma erop na.
- Je begeleiding is gericht op ontwikkeling: de toename van mogelijkheden (kennis en vaardigheden), verbreden van bestaande vaardigheden, verminderen van ondersteuning en het voorkomen van achteruitgang.
- Stel niet de beperkingen centraal maar de mogelijkheden: wat kan iemand wél leren. Ontwikkel die mogelijkheden verder want die kunnen de beperkingen compenseren. Let daarbij ook op wat iemand leuk vindt om te doen en op welke manier hij mee kan doen met de groep.
- Zorg dat de omgeving en materialen zijn afgestemd op de groep en zorg eventueel voor extra hulpmiddelen.
- Zorg dat de omgeving veilig is.
- Zorg dat je goed op de hoogte bent van het gebruik van specifieke hulpmiddelen.

- Zorg dat de deelnemer met de beperkingen past binnen de groep. Als je in de kinderopvang bijvoorbeeld al een groep hebt met een aantal kinderen die extra aandacht vragen, dan is het minder geschikt daar nog een kind met een beperking bij te plaatsen.
- Weeg met de andere begeleiders, de ouders, de behandelcoördinator of specialisten af of het kind of de volwassene met een beperking kan functioneren in een groep waar verder 'normale' kinderen of volwassenen in zitten en of hij zich daar goed in kan ontwikkelen.
- Plaats het kind of de volwassene met de beperking in de groep zo min mogelijk in een uitzonderingspositie en laat hem zo normaal mogelijk meedoen. Zorg er ook voor dat de groep niet de indruk krijgt dat alles om hem draait. Leg aan de groep kort uit waarom hij bepaalde dingen niet of minder goed kan doen maar besteed er niet te veel aandacht aan. Geef hem eventueel extra uitleg of aandacht als de rest van de groep bezig is.
- In het algemeen kost het verwerken van informatie meer tijd. Door het kind of de volwassene te laten vertellen wat hij ziet, hoort, voelt of begrepen heeft, wordt zowel voor hem als voor de begeleider duidelijk wat hij begrijpt en waar verdere uitleg/ondersteuning nodig is.
- Het uitvoeren van een activiteit kan meer tijd kosten. Om het kind toch gelijk met de groep op te laten gaan of tijdig klaar te laten zijn, kan zijn activiteit beperkt worden.
- Doe dezelfde activiteiten die je altijd doet en probeer oplossingen te bedenken voor problemen die zich voordoen.
- Haal de doelen uiteen in hoofddoelen voor de langere termijn en werkdoelen voor de kortere termijn. Formuleer de werkdoelen zo concreet mogelijk (SMART).
- Evalueer je activiteiten regelmatig aan de hand van de hoofddoelen en werkdoelen. Stel ze zo nodig bij.

We bespreken nu de aandachtspunten voor mensen met specifieke beperkingen.

3 Mensen die slecht horen

Als het gehoor niet goed functioneert of iemand heeft spraak- en taalmoeilijkheden dan is het vaak lastig om met anderen te communiceren. Taalproblemen hebben vaak tot gevolg dat een kind ook problemen krijgt met de affectieve ontwikkeling.

Voor kinderen en volwassenen die slecht horen, is het belangrijk dat je een vertrouwensrelatie opbouwt. Als iemand jou vertrouwt, zal hij de ontwikkelingskansen die je biedt accepteren en beter benutten. Het is belangrijk om veel te praten en op veel verschillende manieren de spraak- en taalontwikkeling te stimuleren. Richt je daarbij niet alleen op de zwakheden maar stimuleer de talenten.

Creëer een omgeving waarin op vanzelfsprekende wijze de dingen geoefend worden die voor slechthorenden of doven extra belangrijk zijn. Dat zijn bijvoorbeeld de mondspieren, de lichaamstaal (mimiek en bewegingen) en de fijne motoriek. Door dit te oefenen, kan hij de spraak beter ontwikkelen. Het is beter om een kind of volwassene de hele dag in zijn normale spel of bij de activiteiten te stimuleren dan speciale oefenmomenten in te bouwen. Biedt wel materialen aan die daarbij kunnen helpen, zoals bijvoorbeeld een rietje om door te blazen, bellenblazen, spelen met zand, kleien, samen brabbelen en geluiden maken, letters uitspreken en deze steeds herhalen (bbbb, kkkkk, oooo). Als je deze klanken ritmisch afwisselt en er bijvoorbeeld een rijmpje van maakt en ritmisch handen, armen of benen beweegt, oefen je het gevoel voor ritme.

De manier waarop je iets zegt, is heel belangrijk omdat doven en slechthorenden daarmee de inhoud van wat je zegt, zien en voelen. Als je geïrriteerd bent, klink je anders dan wanneer je rustig bent. Het gaat daarbij ook om de spreekmelodie, de klemtoon in woorden en zinnen en de pauzes die je inlast. Op de ene of op de andere manier gebracht, kan de inhoud totaal anders zijn. Kijk maar eens naar de volgende zin: 'Pieter', zegt Els, 'gaat morgen voor het eerst naar school.' Of: 'Pieter zegt: 'Els gaat morgen voor het eerst naar school.' In de eerste zin gaat Pieter voor het eerst naar school en in de tweede zin Els. Je kunt door de toonhoogte ook veel aangeven. Als je een kind gerust wilt stellen, praat je met een lagere stem, zachter en langzamer dan wanneer je een leuke activiteiten aankondigt. Dan is je stem waarschijnlijk hoger en harder en leg je de nadruk op een andere manier. Door hier bewust mee om te gaan, kun je beter communiceren met slechthorenden.

Let ook goed op dat je niet meer ontwikkelmogelijkheden aanbiedt dan iemand aankan. Bij kinderen betekent dit dat je dicht bij de zone van de naaste ontwikkeling blijft.

Mensen die slecht horen hebben het nodig ervaringen op te doen door te handelen, dingen mee te maken en bewust gebruik te maken van de zintuiglijke waarneming. Zij hebben baat bij veel verschillende ervaringen met zowel mensen, verschillende soorten materialen, voorwerpen en objecten. De beleving van muziek is bij doven en slechthorenden heel verschillend. Met behulp van muziek kunnen zij de gehoormogelijkheden en hun muzikale mogelijkheden leren ontdekken en ontwikkelen. Doven kunnen kennismaken met het gebarentheater, zowel door dit zelf te beoefenen als door naar theatervoorstellingen te gaan.

Je kunt de creatieve ontwikkeling van doven en slechthorenden op de volgende manier stimuleren:

- Als je met een slechthorende wilt praten, zeg dan eerst de naam of raak hem even aan. Dan weet hij dat je iets wilt zeggen en kan hij zich naar je toe richten.
- Gebruik lichaamstaal om wat je zegt te ondersteunen. Spreek duidelijk en levendig (veel intonatie en duidelijke klemtonen). Maar overdrijf niet en spreek niet harder normaal, voor versterking van het geluid heeft de slechthorende het hoortoestel.
- Voorkom storende achtergrondgeluiden als je met een slechthorende aan het praten bent en zorg voor goede verlichting zodat hij goed kan liplezen.
- Maak zoveel mogelijk oogcontact als je met iemand spreekt. Reageer responsief op de pogingen om met jou te communiceren, met name bij kinderen.
- Herhaal zo nodig wat je zegt en check of je begrepen wordt.
- In een groep functioneren is voor slechthorenden heel vermoeiend. Het is daarom belangrijk dat iemand zich even terug kan trekken als hij moe is.
- Stimuleer met dans en toneelspelletjes de lichaamstaal.
- De mondmotoriek (vooral de lippen en de tong) kun je stimuleren met allerlei blaas spelletjes als bellenblazen en muziek maken met fluitjes, grimassen maken die geïmiteerd kunnen worden.
- Ritmische en muzikale spelletjes stimuleren het duidelijke en levendige spreken.
- Letters uitknippen, plakken of van klei maken stimuleert de spraakontwikkeling doordat ze tijdens dat werk de afzonderlijke letters uitspreken.
- Je kunt helpen bij de muziekkeuzes. Let daarbij op de aspecten luisteren en kijken en stimuleer hen om met anderen over muziek en idolen te communiceren.

4 Mensen die slecht zien

Mensen die slecht zien of blind zijn, kunnen minder of niet leren van het gedrag van anderen. Zij hebben daardoor vaak ook minder de mogelijkheid zich via lichaamstaal uit te drukken. Bovendien blijft de taalontwikkeling achter. Kinderen die erg slecht zien kunnen daarom heel moeilijk een zelfbeeld ontwikkelen. Daarvoor is het immers nodig dat zij zich met anderen kunnen vergelijken. Zij hebben daarom vaak een weinig kritische houding naar zichzelf. Ze wachten in groepen en bij activiteiten vaak af. Met hun gehoor en door tasten kunnen zij de informatie opdoen die zij nodig hebben om activiteiten te kunnen uitvoeren.

Slechtzienden hebben vooral bij fijnmotorische handelingen (plakken en knippen bijvoorbeeld) verbale en visuele ondersteuning nodig. Deze ondersteuning kan bestaan uit voordoen, een voorbeeld laten zien en/of voelen, voordoen hoe iets moet en dit mee laten voelen en/of het eerst samen doen.

Bij grofmotorische handelingen (bijvoorbeeld timmeren en stapelen) is de lichaamshouding belangrijk. Omdat een slechtziende dingen vlakbij zijn lichaam wil doen, is zijn lichaamshouding anders. Hierbij speelt de veiligheid ook een rol. Het is belangrijk te laten voelen en ervaren hoe je moet staan en moet bewegen om een vaardigheid onder de knie te krijgen.

Met behulp van beeldende vorming kunnen mensen met een visuele beperking kennismaken met de werkelijkheid en met de kunstzinnige uiting daarvan. Kunstzinnige oriëntatie geeft hen handvatten om de uitingsmogelijkheden te vergroten en die van anderen te leren kennen. Muziek is een toegankelijk middel voor hen om zich uit te drukken. Met behulp van muziek wordt het gehoor en de motoriek getraind. Beide kunnen de visuele beperking helpen compenseren.

Het werken met materialen en gereedschappen geeft de leerling mogelijkheden voor conceptvorming, breidt betekenissen uit en verhoogt de onderzoekende houding.

Het leren gebruiken van verschillende texturen en kleuren is belangrijk voor deze leerlingen. De nadruk zal meer liggen op het werken met vormen die tastbaar en/of contrastrijk zijn.

Voor leerlingen met een visuele beperking zijn uitingsvormen van belang waarbij het visuele minder prominent is zoals bij stem en taal. Bij spel en beweging is het veilig leren omgaan in de ruimte van belang. Door de beperkte mogelijkheden van de visuele feedback zal extra aandacht gegeven worden aan de wijze van presenteren.

(Bron: Kerndoelenbesluit WEC van de overheid voor het speciaal onderwijs)

Tips voor slechtziende en blinde mensen

(Onderstaande tips zijn onder andere afkomstig van Eduvip)

- Zorg dat de omgeving zo gestructureerd is dat een slechtziende zich zo vrij mogelijk kan bewegen, zich kan oriënteren en alle materialen kan vinden. De verlichting in het lokaal is ook erg belangrijk.
- Laat een slechtziende tijdens de uitleg dichtbij de begeleider zitten. Hij heeft dan goed zicht op de opdracht.
- Geef tijdens de uitleg of daarna het voorbeeld in handen. Op die manier kan iemand het voorbeeld goed onderzoeken met zijn handen en zijn ogen.
- De werkplek wordt overzichtelijker als er een contrastrijk papier gebruikt wordt als ondergrond.
- Een doos waar de spullen tijdens het werken in gedaan kunnen worden, voorkomt onnodig zoeken.
- Potloden met een B-nummer tekenen een donkerder lijn dan een HB-potlood. Een nadeel is wel dat deze lijn niet goed gegumd kan worden.
- Werken met stiften geeft een helderder kleur dan met kleurpotloden.
- Hobbylijm kan zichtbaar gemaakt worden door er een druppel inkt of een stukje crêpepapier in te doen. Het nadeel van deze oplossing is dat de lijm ook gekleurd opdroogt. Een andere mogelijkheid is werken met de blauw gekleurde pritt stift. Deze lijm droogt wel onzichtbaar op.
- Als er gewerkt wordt met patronen of tekeningen kan de lijn verduidelijkt worden door de lijn met een (dikke) viltstift over te trekken. Een andere mogelijkheid is om het patroon van karton te maken en deze als een mal te gebruiken waarlangs gewerkt kan worden.
- Er zijn dingen die een slechtziende moeizaam onder de knie krijgt, vooral fijnmotorische activiteiten. Bijvoorbeeld een draad in de naald doen, lukt ook met hulpmiddelen niet altijd. Als sommige dingen niet lukken is het goed dat even zo te laten en het een andere keer nog eens te proberen.
- Gebruik geen glazen waterpotten. Een slechtziende zet sneller een waterpot op de rand van het aanrecht of van de tafel. De potten vallen dus sneller om, of ze vallen kapot. Vul de waterpotten ook maar voor de helft.
- Hang het werk van slechtzienden niet te hoog.
- Probeer tekenonderwerpen fysiek aanwezig te laten zijn. Het spreekt tot de verbeelding als het voorwerp (bijvoorbeeld een appel) in de hand genomen kan worden.

Iemand die kleurenblind is, heeft veel steun aan:

- het kennen van de kleurencirkel;
- op potloden, stiften, verf, enzovoort, de namen van de kleuren zetten.
- ze altijd in dezelfde volgorde in de doos leggen: wit, geel, oranje, rood, paars, groen, blauw, bruin en zwart.

5 Mensen met een motorische of lichamelijke beperking

De beperking bepaalt bij mensen met een motorische of lichamelijke beperking de mogelijkheden voor beeldende vorming. Zij kunnen bijvoorbeeld een verminderde handfunctie en een verminderde oog-handcoördinatie hebben, hun grove en fijnmotorische vaardigheden kunnen beperkt zijn en zij kunnen concentratieproblemen hebben. Bovendien zijn sommigen door hun beperking erg in zichzelf gekeerd.

Mensen met een motorische of lichamelijke beperking leren met behulp van beeldende vorming hun zintuiglijke en motorische mogelijkheden te optimaliseren en om te gaan met hun beperkingen. Zij leren verschillende mogelijkheden om zich uit te drukken in beelden: hun ideeën, gevoelens, waarnemingen en ervaringen. Daarnaast leren zij beeldende uitingen van anderen begrijpen en genieten van beeldende producten.

Zelf dingen maken en kijken naar wat anderen maken, beïnvloeden elkaar en kunnen elkaar versterken. Aan de hand van (meestal) een concreet onderwerp maken mensen zich een eigen voorstelling van het onderwerp en wat ze ermee willen doen. Ze gaan aan de slag om daar een product van te maken en ontwikkelen al doende de benodigde vaardigheden. Ze vergelijken de eigen producten met producten van anderen en uit de omgeving. Zo leren zij ook andere manieren van denken, andere uitdrukkingsmogelijkheden en vormgevingen kennen en leren daar respect voor te hebben.

Tips voor de praktijk van beeldende vorming bij mensen met een motorische beperking

- Zorg dat de omgeving zo gestructureerd is dat deze zo min mogelijk beperkingen oplevert, bijvoorbeeld door tafels en kasten rolstoeltoegankelijk te maken.
- Zorg dat je goed op de hoogte bent van de beperkingen. Raadpleeg daarvoor de ouders, de behandelcoördinator of het cliëntendossier.
- Bedenk reële activiteiten die het kind of de volwassene ook uit kan voeren.
- Stel geen te hoge eisen maar zeker ook geen te lage eisen; er moet iets te leren zijn. Denk hierbij weer aan de zone van de naaste ontwikkeling.
- Groepsactiviteiten worden bemoeilijkt als de groepsleden allemaal verschillende beperkingen hebben. Je kunt echter wel kijken of je binnen een groepsactiviteit de taken zo kunt verdelen dat ieder een taak krijgt die bij hem past en die hij kan uitvoeren. Betrek daarbij wat iemand moet leren.
- Zorg voor aangepaste materialen als dikke potloden, pennen en kwasten, grote ballen, een aangepaste computer. Zorg ook voor de benodigde hulpmiddelen.

- Houd er rekening mee dat alle handelingen langer kunnen duren, laat iemand zoveel mogelijk zelfstandig doen en grijp pas in als hij er niet meer uitkomt.
- Houd er rekening mee dat de inspanningen extra energie vragen en het kind of de volwassene dus eerder moe kan zijn. Wissel momenten van inspanning daarom af met momenten van rust.
- Mensen die niet zo mobiel zijn, kunnen hun energie minder goed kwijt. Zorg daarom voor momenten dat zij kunnen bewegen.

6 Mensen met een verstandelijke beperking

Er zijn verschillende gradaties van verstandelijke beperkingen; van licht verstandelijk beperkt tot ernstig verstandelijk beperkt. Uiteraard verschillen per gradatie en beperking de doelen en de aanpak.

In het algemeen kunnen we zeggen dat kinderen en volwassenen met een verstandelijke beperking vaak moeite hebben met het houden van afstand, zelfreflectie, zelfinzicht en zelfsturing. Zij begrijpen de wereld om hen heen vaak niet zo goed. Er komt veel informatie op hen af waar ze niet goed op kunnen reageren. Daardoor kunnen ze opstandig worden, druk of angstig zijn en doelen uit het oog verliezen. Anderen trekken zich in zichzelf terug.

Mensen met een verstandelijke beperking hebben doorgaans meer tijd nodig om te reageren. Het is dus belangrijk voldoende tijd te nemen. Daarnaast is het belangrijk dat je structuur biedt in de vorm van een vast programma en bekende regels. Je laat hen kiezen uit een beperkt aantal keuzes: kleien of tekenen? Je biedt de creatieve activiteiten gericht aan waardoor je reacties bij hen uitlokt. Je beschermt hen door het voorkomen van verwarrende situaties of blootstelling aan situaties waardoor zij ontregeld raken (dagritme doorbreken) of de grenzen uit het oog verliezen (dingen toestaan die anders niet mogen). Je biedt voldoende uitdagingen zodat er geen kans is dat zij wegzakken.

In instellingen worden doorgaans (opvoedings)programma's gemaakt waarin de zorg en de activiteiten gecoördineerd worden. Overigens worden deze programma's ook voor anderen gemaakt, zoals mensen met autisme, probleemgedrag of een meervoudige beperking.

Je kunt deze doelgroep laten kennismaken met verschillende materialen voor zowel de grove als de fijne motoriek. Een voorwaarde is dat zij plezier beleven aan de beeldende activiteiten. Voor ernstig verstandelijk beperkten gaat het vaak om heel zintuiglijk gerichte activiteiten als voelen, proeven, kleuren zien, verschillende geurtjes ruiken. Zij kunnen bijvoorbeeld snoezelen. Snoezelen kan op veel manieren, bijvoorbeeld: een prettige omgeving met zachte muziek en zacht licht, lekkere geurtjes laten ruiken of verschillende soorten stoffen laten voelen: ruw, zacht, glad, fijn, grof, enzovoort.

Met behulp van dramatische vorming kunnen zij leren hun stem, taal en houding te verbeteren zodat hun uitdrukkingsvaardigheden vergroot worden.

Bij muziek, dans en bewegen gaat het vooral om het plezier in de activiteiten en het vergroten van de bewegingsvaardigheden: lopen, evenwicht bewaren, sierlijk proberen te bewegen, iets uitbeelden, enzovoort. Muziek, dans en bewegen kunnen bovendien een uitlaatklep zijn. Met behulp van muziek en bewegen maak je een bepaalde sfeer die uitnodigt om te reageren en actief te zijn. Het kan ingezet worden om contact te maken en te communiceren. Kinderen leren geluiden maken, ritmes aanvoelen en nadoen, ze ontspannen zich, leren hun voorkeuren kennen en die duidelijk maken.

Tips voor de praktijk voor het werken met mensen met een verstandelijke beperking

- Zorg voor een duidelijke structuur en opbouw in de activiteit, heldere regels en grenzen en wijk daar niet te vaak vanaf. Overdrijf ook weer niet want dan kan het kind of de volwassene in paniek raken bij elke verandering.
- Zorg voor activiteiten die aansluiten bij de cognitieve vaardigheden van de doelgroep in zijn algemeenheid en bij de individuele cliënten. Bij volwassenen met een laag niveau kun je ook naar activiteiten voor kinderen kijken.
- Muziek is bijzonder in trek: samen zingen en muziek maken, een orkestje samenstellen, karaoko, bewegen op muziek.
- Neem de tijd om iets uit te leggen en herhaal het geregeld. Vraag zo nodig om te herhalen wat je gezegd hebt. Dan kun je controleren of je begrepen bent.
- Neem zo min mogelijk uit handen en 'onderhoudt' alle verworven vaardigheden want die kunnen snel wegzakken.
- Zorg dat iemand vooral ervaart wat hij wél kan, stel de doelen dus niet te hoog maar blijf wel eisen stellen.
- Maak duidelijk dat er fouten gemaakt mogen worden en bevestig wat goed ging. Geef complimentjes maar overdrijf niet.
- Leer iemand zelf de problemen op te lossen door vragen te stellen: 'Heb jezelf al een oplossing bedacht?'
- Houdt er rekening mee dat de aandacht maar kort vastgehouden kan worden, dus werk in korte periodes.
- Laat hen in hun eigen tempo werken.
- Maak de groepjes niet te groot.

7 Mensen met een stoornis in het autistisch spectrum

Mensen met een stoornis in het autistisch spectrum hebben problemen met het verwerken van informatie en met sociale contacten. Zij hebben een beperkt voorstellingsvermogen, hun taalgebruik is soms anders en ze zijn overgevoelig voor prikkels: tactiele, visuele, auditieve en evenwichtsprikkels. Zij kunnen niet goed sociale contacten aangaan en onderhouden. Het aangaan van een gesprek is voor hen een probleem.

Er is een groot verschil in de cognitieve vermogens tussen de verschillende cliënten. Ze houden er vaak niet van om aangeraakt te worden en hebben vaak last van omgevingsprikkel. Om daar minder last van te hebben, maken zij zelf vaak geluiden en bewegingen.

Mensen met een stoornis in het autistisch spectrum hebben een grote behoefte aan duidelijkheid. Het is belangrijk dat hun wereld goed geordend is en voorspelbaar is wat betreft tijd, ruimte, activiteiten, omgang en aanpak. Als veranderingen noodzakelijk zijn, bespreek je die vooraf rustig en helder. Het is niet goed om elke verandering te vermijden want dan blijft de cliënt in zijn dwangmatige gedrag steken.

Iemand moet zich eerst veilig voelen voor hij gaat experimenteren. Voelt hij zich niet veilig dan kunnen er gedragsproblemen ontstaan, bijvoorbeeld agressief gedrag. Een belangrijke voorwaarde voor het werken met mensen met een autistische beperking is dat je een vertrouwensband met hen opbouwt. Pas als er een goede vertrouwensband is, stellen ze zich open voor nieuwe dingen en om te leren. De activiteiten zijn vooral gericht op de motoriek, de communicatie en de socialisatie. Vanwege hun geringe verbeeldingsvermogen en hun communicatieproblemen staat bij alle activiteiten het werken aan de communicatieproblemen centraal. Je kunt individueel met hen werken en in kleine groepjes.

Tips voor het werken met mensen met een stoornis in het autistisch spectrum

- Omdat er zoveel soorten autisme zijn en zij heel verschillende niveaus kunnen hebben, moet je je goed informeren over de soort stoornis en de cognitieve en communicatieve mogelijkheden.
- Zorg voor een duidelijke structuur door de dag heen en tijdens de activiteiten zodat zij weten wat er gaat gebeuren. Geef die zo nodig aan met behulp van een kalender, planbord of pictogrammen. Er is een speciale klok waarmee je met kleurtjes aan kunt geven hoe lang een activiteit duurt.

- Maak goed duidelijk waar iemand tijdens een activiteit mee moet beginnen, leg stap voor stap uit hoe het moet, wat af moet zijn en wanneer het af moet zijn. Vergeet niet te zeggen wat hij moet doen als hij klaar is, bijvoorbeeld naar jou toe komen. Geef alles zo concreet mogelijk aan en visualiseer het zo nodig, bijvoorbeeld met voorbeelden, door voordoen of met pictogrammen.
- Bouw de activiteiten zorgvuldig op: eerst een gemakkelijke taak, dan iets toevoegen. Maak de opdrachten zo stapje voor stapje complexer.
- Maak concrete afspraken, bijvoorbeeld over wanneer de activiteit afgelopen is. Zet bijvoorbeeld een zandloper als de tijd bijna om is.
- Geef afgemeten materialen: niet te veel en niet te weinig. Biedt die ook in een duidelijke vorm aan: plak in dat bakje, plaatjes om te plakken in een ander bakje, papier ligt voor je. Alles ligt op volgorde van gebruik.
- Zorg voor een prikkelarme omgeving. Dat is een omgeving met een heldere vaste inrichting en weinig auditieve, visuele en tactiele prikkels. Een cliënt kan bijvoorbeeld een vaste plaats hebben en eigen materialen of materialen op een vaste plek. Zorg voor een overzichtelijke indeling van kasten en laden.
- Gebruik duidelijke en concrete taal, vermijd bijvoorbeeld woorden als 'misschien' en 'straks'.
- Help de cliënt om de goede informatie te halen uit wat gezegd wordt. Vraag daarom bijvoorbeeld bij belangrijke dingen te herhalen wat jij of iemand anders gezegd heeft. Je hoort dan hoe hij de informatie interpreteert en kunt dat aangrijpen om te laten zien hoe het bedoeld was.
- Leer hen teksten te interpreteren, de goede informatie daaruit te halen en te ordenen. Maak er een plezierige activiteit van zodat zij plezier krijgen in lezen en schrijven.
- Kondig nieuwe activiteiten of acties vooraf aan en geef de tijd om die door te laten dringen.
- Leer het kind of de volwassene met stress omgaan door hen te leren hoe zij die gevoelens uit kunnen drukken (met een stressthermometer bijvoorbeeld) en hoe zij om hulp kunnen vragen. Leer hen zelf om een activiteit te plannen, bijvoorbeeld door die op te schrijven of pictogrammen op een rij te leggen. Daarmee vergroot je ook de zelfstandigheid. Leer hen dat spanningen erbij horen en leer hen die te verwerken, bijvoorbeeld door een leuke vrijetijdsbesteding, massage of ademhalingsoefeningen.

8 Mensen met psychische, psychiatrische of gedragsproblemen

Mensen met psychische, psychiatrische of gedragsproblemen hebben bijvoorbeeld psychoses, schizofrenie, ze zijn manisch depressief of hebben angst- en stemmingsstoornissen. Voor hen is het belangrijk dat zij hun gevoelens op een gekanaliseerde manier kunnen uiten. Met behulp van creatieve activiteiten kan dat. Met behulp van deze activiteiten ontwikkelen zij hun verbeeldingsvermogen en communicatieve vaardigheden. Beeldende en expressieve therapie worden vaak ingezet als behandelvorm en maken dus deel uit van het behandelprogramma.

Ook deze mensen interpreteren taal vaak anders dan bedoeld en kunnen zichzelf moeilijk verduidelijken. Zij hebben daar jouw hulp bij nodig. Je kunt uitleg geven en hen leren hoe zij zich naar vorm en inhoud beter uit kunnen drukken en hoe zij gesproken en geschreven woorden op een juiste manier kunnen interpreteren. Houd er rekening mee dat iemand met psychische of psychiatrische problemen doorgaans normaal intelligent is.

Tips voor de praktijk met mensen met psychische, psychiatrische of gedragsproblemen

- Zorg dat je goed weet wat de problemen en de doelen van elke individuele deelnemer zijn. Kijk hiervoor in het zorgdossier, praat met de behandelcoördinator en het behandelteam en eventueel met de ouders/verzorgers.
- Zorg voor een voorspelbare en (emotioneel) veilige omgeving, voor heldere regels en afspraken en voor regelmaat in de dag en de activiteiten. Structureer de dag en de activiteiten goed en herkenbaar.
- Laat merken dat je ziet hoe iemand zich voelt als het niet goed gaat en houdt rekening met mogelijke concentratieproblemen.
- Zet hen niet te veel onder druk, zorg dat je goede aandacht hebt tijdens de begeleiding en voldoende tijd.
- Heb een ondersteunende houding en doe gewoon.
- Het is voor hen soms moeilijk om een balans te vinden tussen 'tot niets kunnen komen' en 'doorschieten in de creativiteit'. Soms uit zich dat ook in hun gedrag. Bespreek in het behandelteam hoe je de situatie beheersbaar kunt houden.
- De spelvormen, soort muziek en materialen zijn belangrijk voor het slagen van activiteiten, dat wil zeggen dat de cliënt er verder mee komt. Wat goede spelvormen, dans- en muziekactiviteiten of andere creatieve activiteiten zijn, verschilt daarom per persoon. Bespreek in het behandelteam wat goede activiteiten en materialen zijn.
- Soms blijken zij (nog) niet goed in een groep te kunnen functioneren. Het is dan beter dat zij eerst individuele activiteiten doen. Overleg hierover in het behandelteam.

- Ben je ervan bewust dat het belangrijk is positieve succeservaringen op te doen. Door taken en activiteiten niet te moeilijk te maken, creëer je die ervaringen. Geef complimenten als iets gelukt is.
- Leg nieuwe activiteiten in kleine stapjes uit en vertel één ding tegelijk.
- Let bij alles op de communicatie en de manier waarop het kind of de volwassene opneemt wat gezegd en geschreven wordt. Over de juiste houding en aanpak kun je overleggen met de behandelcoördinator of het behandelteam.

9 Mensen met een meervoudige beperking

Bij meervoudige beperkingen gaat het om een combinatie van beperkingen zoals een verstandelijke beperking en autisme, lichamelijke beperkingen en leer- of gedragsproblemen en een visuele beperking in combinatie met een verstandelijke beperking. Er zijn dus grote verschillen binnen deze groep. Er zijn mensen die zich behoorlijk goed kunnen redden, maar er zijn ook mensen die volledig afhankelijk zijn van anderen en nauwelijks kunnen communiceren.

Belangrijk is dat je je richt op wat iemand nog wel kan en dat helpt te ontwikkelen. Let dus op de sterke kanten en talenten. Zoek naar de juiste balans en haal uit het kind of de volwassene wat erin zit, maar overvraag niet. Ook voor hen is het belangrijk dat je als eerste werkt aan het opbouwen van een vertrouwensband. Pas dan zullen ze zich openstellen voor nieuwe ervaringen en voor leren.

Bij de behandeling gaat het vaak om het gericht stimuleren en trainen van zintuigen die wel goed werken zodat die het slechter werkende zintuig of andere functies kunnen compenseren. Daardoor kunnen zij bredere ervaringen opdoen en beter communiceren. Een valkuil is dat je voor hen gaat denken en handelen. Dat kun je maar beter vermijden want daardoor verliezen zij de regie over hun eigen leven.

Tips voor de praktijk met mensen met een meervoudige beperking

- Stel je goed op de hoogte van de beperkingen en de manieren waarop die gecompenseerd kunnen worden. Raadpleeg hiervoor het cliëntendossier, de behandelcoördinator en het behandelteam.
- Zet je activiteiten in om de functies te verbeteren die goed zijn, het zelfvertrouwen te vergroten en de zelfwaardering, het leren omgaan met elkaar en het vergroten van de belangstelling voor de wereld om hen heen.
- Leer de 'taal' van elke volwassene of elk kind te verstaan. Leer hen verschillende manieren om te communiceren en informatie te verwerven en verwerken. Zet daar eventueel de benodigde technologische hulpmiddelen voor in, zoals een aangepaste computer. Maak eventueel gebruik van totale communicatie: gebaren, mimiek, houding, pictogrammen, voorbeelden, voordoen, enzovoort.
- Zorg voor een vertrouwensband, dat is de beste basis om hun ontwikkeling te stimuleren.
- Zorg voor een veilige en uitnodigende omgeving, aangepast gereedschap, aangepaste muziekinstrumenten en andere materialen waar zij zoveel mogelijk zelfstandig mee kunnen werken. Leer hen ook op een veilige manier met het gereedschap om te gaan.

- Bevorder hun zelfstandigheid door samen te zoeken naar manieren waarop iets wel kan in plaats van taken over te nemen.
- Als iemand helemaal niets zelf kan doen, kun je de handelingen voor hem uitvoeren terwijl hijzelf de regie heeft en bepaalt wat het resultaat moet zijn.
- Pas de omgeving zo aan dat zij er hun weg in kunnen vinden en dat die stimulerend werkt voor de activiteiten.
- Het belangrijkste doel is dat zij plezier beleven aan de activiteiten en aan het zich op deze manier uiten.
- Bij handvaardigheid leren zij hun ideeën, gevoelens, waarnemingen en ervaringen in beelden uit te drukken en ze kijken naar en praten over uitingen van anderen. Hun fantasie wordt hierdoor gestimuleerd.
- Door met hen over interieurs, mode of kunst te praten, leren zij daar de betekenis van kennen, herkennen en respecteren. Dat verrijkt hun belevingswereld.
- Leer hen over kleuren, vormen, ruimte, structuur en compositie. En laat hen zien dat mensen met beeldende vorming iets willen overbrengen op anderen.
- Muziek kan hen in een bepaalde sfeer brengen, bijvoorbeeld muziek uit hun jeugd, ontspanningsmuziek, popmuziek. Als zij zich vertrouwd voelen bij de muziek en de muziek doet een bepaald appel op hen, dan zullen ze er gemakkelijker toe overgaan erop te bewegen of om naar aanleiding van de muziek zich op papier uit te drukken.
- Je kunt hen stimuleren te vertellen over wat zij ervaren en wat ze uitbeelden. Je kunt ook vertellen wat de musicus over heeft willen brengen. Met muziekactiviteiten kunnen zo het gehoor en de motoriek gestimuleerd worden. Zelfs doven kunnen genieten van muziek door de trillingen van de tonen die variëren. En mensen in een rolstoel kunnen rolstoeldansen.
- Bij dans en bewegen leren zij begrippen als veraf, dichtbij, boven, onder, achter en voor. Zij oefenen hun evenwicht en motoriek en zij kunnen hun energie kwijt.
- Door drama kunnen zij verschillende manieren leren om hun gevoelens te uiten en ideeën, gebeurtenissen en personages te verbeelden. Ze leren hun stem op verschillende manieren te gebruiken, taal te oefenen, te bewegen en hun mimiek te verfijnen. Zij kunnen zelf spelen en als dat niet mogelijk is kunnen ze luisteren en kijken.

Dit waren veel tips en aandachtspunten. De allerbelangrijkste tip voor het werken met mensen met een beperking is echter dat je zoekt naar wat hen boeit en wat zij nog wel kunnen en dat je daarbij aansluit.